

ԱՐՄԵՆ ԲԱԴԱԼՅԱՆ

**ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԵՐԸ
ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԴԵՄ****DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v3i70.192****ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Հոդվածը ներկայացնում է Խորհրդային Ռուսաստանի և Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների կողմից 1920-ական թվականների սկզբին իրականացրած հակակրոնական քաղաքականությունը: Մասնավորապես, եկեղեցուն պատկանող գույքի բռնագրավման, եկեղեցական հաստատությունների փակման և ՀԱԵ-ին տնտեսապես սնանկացնելու առաջին քայլերը:

Հայտնի է, թե քաղաքական ինչ ատելություն ունեին եկեղեցու և նրա սպասավորների նկատմամբ Խորհրդային իշխանության առաջնորդ՝ Լենինը ու նրա զինակիցները: Ատելության պատճառն այն էր, որ բոլշևիկները հանձինս եկեղեցու տեսնում էին իրենց գաղափարական գլխավոր հակառակորդին: Այդ իսկ պատճառով, իշխանության գալու հենց առաջին իսկ օրերից Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանությունները կատաղի պայքար սկսեցին Ռուս ուղղափառ եկեղեցու դեմ: Այդ քաղաքականությունը կրկնօրինակվեց նաև Խորհրդային Հայաստանում:

Հետազոտության ժամանակագրությունը ընդգրկում է 1920-ական թվականների առաջին կեսը: Այս տարիները նշանակալի էին, քանզի դրանք եկեղեցու համար ամենադառն ու բարդ շրջաններից էին. իշխանության և եկեղեցու փոխհարաբերությունների պատմության մեջ ամենաառճակատված ժամանակահատվածներից մեկը: Հենց այդ տարիներն էին որոշվում Խորհրդային

իշխանության և եկեղեցու փոխհարաբերությունների նոր «մոդելը», որը գոյատևելու էր տասնամյակներ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Խորհրդային Ռուսաստան, Խորհրդային Հայաստան, հակակրոնական պայքար, քաղաքականության կրկնօրինակում, գույքի առգրավում, 1920-ականների սկիզբ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1917 թ. հեղափոխությունից հետո բոլշևիկներն իրենց գաղափարախոսությունը հռչակեցին որպես միակ օրինական աշխարհայացք: Այս քաղաքականության առաջնահերթ թիրախը դարձավ եկեղեցին՝ որպես մրցակից գաղափարական ուժ և նախահեղափոխական կարգերի խորհրդանիշ: Ռուս ուղղափառ եկեղեցին առաջինն զգաց այս ճնշումը, երբ Խորհրդային իշխանությունները սկսեցին հետևողականորեն զրկել նրան իրավական կարգավիճակից, ունեցվածքից և հանրային ազդեցությունից:

Խորհրդային Հայաստան ներմուծվեց նույն մոդելը՝ հիմնականում առանց տեղական առանձնահատկությունների նկատառման: Հայ բոլշևիկները, կրկնօրինակելով Խորհրդային Ռուսաստանի հրահանգները, սկսեցին ՀԱԵ-ի նկատմամբ իրականացնել հիմնականում նույն տնտեսական և վարչական ճնշումները: 1920 թ. դեկտեմբերի դեկրետով սկսվեց Հայ Առաքելական Եկեղեցու համատարած ունեզրկումը՝ պետականացվեցին վանքապատկան հողերը, շինությունները, գույքը, իսկ դպրոցները ազատագրվեցին կրոնական ներկայությունից:

Չնայած եկեղեցու և իշխանությունների միջև որոշ փուլերում եղան երկխոսության փորձեր, Խորհրդային քաղաքականության էությունը նույնն էր՝ քանդել եկեղեցու տնտեսական հիմքը, սահմանափակել նրա հասարակական դերակատարությունն ու ենթարկել պետական վերահսկողության:

ՀԱԵ-ի ունեցվածքի բռնագրավումը Խորհրդային Հայաստանում ոչ թե տեղական պահանջների, այլ կենտրոնից ուղարկված հրահանգների արդյունք էր: Այս փաստը ցցուն օրինակ է, թե ինչպես էր հայ բոլշևիկյան ղեկավարությունը

առանց ինքնուրույն նախաձեռնության իրականացնում Խորհրդային Ռուսաստանի հակակրոնական քաղաքականության պատճենը՝ հաճախ անգամ չհիմնավորված համատեքստում:

Սույն հոդվածում կդիտարկենք ՀՍԽՀ իշխանությունների և ՀԱԵ փոխհարաբերությունների ձևավորման առաջին փուլը՝ ունեգրկման քաղաքականության իրականացման համատեքստում:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այս հոդվածում կիրառվել է պատմական վերլուծության մեթոդ, որը թույլ է տվել համեմատել Խորհրդային Ռուսաստանի և Խորհրդային Հայաստանի հակակրոնական քաղաքականությունները 1920-ական թթ. առաջին կեսին: Որպեսզի ուսումնասիրենք երկուսի քաղաքականությունները, մենք փորձել ենք համեմատել երկու պետությունների իշխանությունների քաղաքական մոտեցումները եկեղեցու նկատմամբ: Գիտական նյութի այս չափի սահմանափակումը չի նշանակում թեմայի ամբողջականությունն ավարտված լինել, քանի որ դեռևս կան շատ ասելիքներ, որոնք կարելի է ծավալել հետագայում իրականացվող հետազոտություններում:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հասկանալու համար ՀՍԽՀ իշխանությունների քաղաքականությունը ՀԱԵ-ի նկատմամբ, պետք է դիտարկել Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանությունների քաղաքականությունը Ռուսական ուղղափառ եկեղեցու նկատմամբ:

Բոլշևիկյան գաղափարախոսության հաղթանակից հետո Ռուսաստանում սկսվեց անգիջում պայքար բոլոր մյուս գաղափարախոսությունների դեմ: Եկեղեցին նոր իշխանությունների կողմից դիտարկվում էր որպես այն հիմնական խոչընդոտներից մեկը, որն արգելափակել էր գաղափարախոսության ոլորտում իշխանության մենաշնորհի հաստատումը:

Ուստի իշխող կուսակցությունը վերաբերվում էր եկեղեցուն որոշակի կերպով, որն արտահայտված էր Վ.Ի. Լենինի հայտնի խոսքում. «Մենք պետք է պայքարենք կրոնական բոլոր ձևերի դեմ: Սա՝ բոլոր նյութապաշտական

սկզբունքների հիմքն է, ուստի՝ մարքսիզմի ուսմունքի հիմքը» (Ленин В., 1967): Եկեղեցին հռչակելով որպես հակառակորդ և նպատակ դնելով ազատել մարդուն կրոնից, բուլժևիկյան իշխանությունը անմիջապես ձեռնամուխ եղավ կրոնի ազդեցությունը վերացնելու գործին: Նոր քաղաքական ուժը համառորեն հետևում էր այն գաղափարական ուղղությանը, ըստ որի՝ եկեղեցին հին կարգերի մաս էր և պետք է դուրս մղվեր հասարակական կյանքից: Այս մոտեցումը ենթադրում էր ոչ միայն եկեղեցու և պետության միջև կապերի խզում, այլև եկեղեցական կառույցի ամբողջական քանդում:

Իսկ եկեղեցին հոկտեմբերյան հեղաշրջմանն արձագանքեց չեզոքություն պահպանելու ձգտմամբ: Ռուս ուղղափառ եկեղեցին ցանկանում էր կառուցողական հարաբերություններ հաստատել նոր իշխանությունների հետ, հասկանալով, որ անհրաժեշտ կլինի գնալ փոխադարձ զիջումների, իհարկե, այն պայմանով, որ եկեղեցին կպահպանի իր ազատությունը և հնարավորություն կունենա սպասարկել ժողովրդի հոգևոր կարիքները: Այս դիրքորոշումը պայմանավորված էր այն մտայնությամբ, որ եկեղեցին հավերժական է, իսկ իշխանությունները՝ անցողիկ:

Սակայն, խորհրդային իշխանության մտադրությունը պետություն–եկեղեցի հարաբերությունների վերաբերյալ արմատապես տարբերվում էր եկեղեցու մտադրություններից: Խորհրդային կառավարության կողմից ընդունված դեկրետները սահմանափակում էին եկեղեցու դերը, խարխուլում նրա տնտեսական և կազմակերպչական հիմքերը, իսկ հոգևորականությունը զրկվում էր իրավական և քաղաքական կարգավիճակից:

Սկզբում բուլժևիկյան կուսակցության ծրագրերում եկեղեցին ենթակա էր լիարժեք վերացման՝ որպես հին աշխարհի մնացուկ: Կրոնի և եկեղեցու արագ ու արմատական վերացման ամենաակտիվ ջատագովներից էին Նիկոլայ Բուխարինը և Ֆելիքս Դեբեժինսկին, ում տեսակետները լիովին կիսում էր նաև Լենինը:

1917 թ. նոյեմբերի 30-ի Խորհրդային Ռուսաստանի Ժողովրդների որոշմամբ ռուս ուղղափառ եկեղեցուց բռնագրավված վանքերը փոխանցվեցին Սոցիալական ապահովության Ժողովմատին, և 1921 թ. վերջում Ռուսաստանում գործող 1253 վանքերից 722-ը արդեն ազգայնացվել էր: Դեկտեմբերի 11-ի մեկ այլ որոշմամբ՝ հոգևոր կառույցներից կրթության ու դաստիարակության գործառույթները փոխանցվեցին Ժողովրդական կրթության կոմիսարիատին: Միևնույն ժամանակ, քաղաքացիական կացության բոլոր փաստաթղթերի (ամուսնություն, ծնունդ և այլն) գրանցման իրավունքն անցավ պետությանը **(Декреты, 1957):**

Եկեղեցու դեմ ուղղված վճռական գործողությունները սկսվեցին նույն տարվա դեկտեմբերին՝ սինոդական տպագրարանի բռնագրավմամբ: 1918 թ. հունվարին կայացվեցին որոշումներ արքունի հոգևորականության լուծարման, արքունի եկեղեցիների ունեցվածքի և շենքերի բռնագրավման մասին: Կրեմլի ու ցարական պալատի եկեղեցիները պետության վերահսկողության տակ անցան, իսկ պետական կառույցներին կից եկեղեցիները փակվեցին **(Кашеваров А., 1995):**

1918 թ. հունվարի 23-ին Խորհրդային իշխանությունը հրապարակեց «Եկեղեցու՝ պետությունից, իսկ դպրոցի՝ եկեղեցուց անջատման մասին» դեկրետը, որով համակարգվեց և ամրագրվեց եկեղեցու նկատմամբ նոր իշխանության քաղաքական դիրքորոշումը: Դեկրետով հայտարարվեց եկեղեցու և պետության անջատումը, միաժամանակ նախատեսվեցին խիստ սահմանափակումներ՝ եկեղեցու գույքի ազգայնացում, կրոնական կազմակերպությունների՝ որպես իրավաբանական անձ ճանաչման բացառում, նրանց սեփականություն ունենալու կամ ձեռք բերելու իրավունքի չեղարկում **(Собрание ..., 1918):**

Ուղղափառ եկեղեցու, ինչպես նաև մյուս դավանանքների նկատմամբ իշխանության վերաբերմունքը հստակ ձևակերպված էր դեկրետի՝ «Խորհրդային քաղաքականությունը կրոնական հարցում» վերնագրով դրույթում: Ուղղափառ եկեղեցին ընկալվում էր որպես ցարական վարչակարգի մի մասը, շահագործող

դասակարգերի կողմից զանգվածների վերահսկման գործիք: Հետևաբար, Խորհրդային քաղաքականության հիմնական նպատակը դարձավ եկեղեցու առանձնաշնորհյալ կարգավիճակի վերացումը, եկեղեցական պետական կառույցի քանդումը և հոգևորականության ազդեցության նվազեցումը: Թույլատրվում էր միայն հավատացյալների առանձին խմբերի գոյությունը, որոնց իրավասու էին իշխանությունների հետ պայմանագիր կնքել՝ պաշտամունքային գործողությունների համար տարածք վարձակալելու և հոգևոր սպասավոր հրավիրելու նպատակով: Դեկրետի վերջում հռչակվում էր, որ Ռուսաստանի տարածքում գործող եկեղեցական ու կրոնական կազմակերպությունների ամբողջ գույքը համարվում է «Ժողովրդի սեփականություն»: Պաշտամունքի համար նախատեսված շենքերն ու իրերը կարող էին հանձնվել համապատասխան կրոնական խմբերին՝ պետության տեղական կամ կենտրոնական մարմինների որոշմամբ և անվճար հիմունքներով:

Իր խորքում դեկրետն ուղղված էր եկեղեցու՝ որպես հիերարխիկ հաստատության ոչնչացմանը և հոգևորականության՝ որպես հասարակական խավի լուծարմանը: Թեև իշխանությունը հայտարարում էր եկեղեցու ներքին գործերին չմիջամտելու մասին և ձևականորեն անջատում էր պետությունը եկեղեցուց, իրականում ծավալվում էր ուղիղ հակամարտություն:

1918 թ. ապրիլին դեկրետի իրագործումը կազմակերպելու նպատակով Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանությունների որոշմամբ արդարադատության ժողկոմատում ստեղծվեց Միջգերատեսչական հանձնաժողով: Իսկ արդեն մայիսին այդ հանձնաժողովը փոխարինվեց նույն կոմիսարիատի VIII՝ «լիկվիդացիոն» բաժնով, որի ղեկավարն էր Պ.Ա. Կրասիկովը:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանությունները առաջին իսկ օրվանից կատաղի պայքար էին մղում եկեղեցու դեմ. քաղաքականապես ճնշում և նյութապես սնանկացնում էին եկեղեցուն: Իսկ ի՞նչ էր կատարվում Խորհրդային Հայաստանում:

Ինչպես արդեն նշել ենք, Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները հակաեղեցական պայքարում կրկնօրինակում էին Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանությունների քաղաքականությունը, քանզի ՀԿ(բ)Կ-ն ինքնուրույն և անկախ կուսակցություն չէր, այլ՝ ՌԿ(բ)Կ բաղկացուցիչ մաս։ Այն ուներ մարզային կառույցի կարգավիճակ և, չունենալով սեփական ծրագիր ու կանոնադրություն, կրկնում էր ՌԿ(բ)Կ քաղաքականությունը Խորհրդային Հայաստանում։

ՀՍԽՀ իշխանությունների նպատակն էր՝ զրկել եկեղեցուն ֆինանսական եկամուտներից, ներսից քայքայել եկեղեցու միասնականությունը, հովանավորել Խորհրդային իշխանության կողմնակից հոգևորականներին և այլն։

Ինչպես Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանությունները, այնպես էլ՝ Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները առաջին հարվածը հասցրեցին եկեղեցու տնտեսական հիմքերին։ 1920 թ. դեկտեմբերի 17-ի դեկրետով ՀՍԽՀ տարածքում գտնվող հոգևոր հիմնարկությունները պետականացվեցին և հանձնվեցին ՀՍԽՀ լուսժողկոմատին (**ՀՍԽՀ դեկրետների ...**, 1921)։

Հաջորդ օրվանից սկսվում է ՀԱԵ-ի գույքի զանգվածային բռնագրավումը՝ Ս. Էջմիածնի ճեմարանը, մատենադարանը, Մայր Աթոռի հանրակացարանը, Էլեկտրաաղացը, հյուրանոցը և այլն (**Վավերագրեր...**, 1996)։

ՀՍԽՀ Հեղկոմի՝ հողի մասին ընդունված դեկրետով (28.12.1920 թ.) պետականացվեցին եկեղեցապատկան բոլոր հողերը (**ՀԱԱ, ֆ. 116, ց. 3, գ. 4, թ. 45**)։ Երեք օր անց, դեկտեմբերի 31-ին լուսժողկոմի հրամաններով արգելվեց կրոնական առարկաների դասավանդումը պետական և մասնավոր դպրոցներում (**ՀՍԽՀ դեկրետների ...**, 1921)։

ՀՍԽՀ իշխանությունների կողմից պետականացվում էին ոչ միայն Մայր Աթոռի, այլև՝ թեմական առաջնորդարանների գույքն ու շինությունները։

Այս ժամանակահատվածում (փետրվարից մինչև ապրիլի 2-ը) ՀՍԽՀ-ում քաղաքացիական պատերազմ էր ընթանում, որի ավարտից հետո բոլշևիկյան իշխանությունները էլ ավելի ուժեղացրեց ճնշումը եկեղեցու դեմ։ Մասնավորապես, նրանք խիստ բացասաբար վերաբերվեցին Փետրվարյան ապստամբության

օրերին զոհված 14 սասունցիներին ՀԱԵ-ի կողմից իրականացրած թաղման պատարագին (**Հակոբյան Ա., 2014**):

Այնուամենայնիվ, ելնելով ստեղծված խիստ ծանր վիճակից, ՀԱԵ-ի ներկայացուցիչները 1921 թ. ապրիլի 16-ին դիմեցին Հեղկոմին և խնդրեցին վերադարձնել բռնագրավված եկեղեցական գույքը: Հեղկոմի նախագահը խոստացավ քննել դիմումը Հեղկոմի առաջիկա նիստերին: Քանի որ նայս ժամանակահատվածում փոխվել էր Հեղկոմի ղեկավարությունը նոր նախագահ էր դարձել Ալ. Մյասնիկյանը), ՀԱԵ-ի ներկայացուցիչները մայիսի 11-ին վերջինիս ներկայացրեցին ՀԱԵ-ի բռնագրավված գույքը վերադարձնելու մասին նոր գրություն (**ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 242, թ. 11**): Գրությունը Ալ. Մյասնիկյանի կողմից հանձնվեց Պ. Մակինցյանին, ով նոր իշխանությունների լիազոր ներկայացուցիչն էր ՀԱԵ-ի հետ փոխհարաբերություններում: Վերջինս ՀԱԵ-ին ներկայացրեց ՀՍԽՀ իշխանությունների վերջնագիրը՝ զենքը վայր դնելու կոչով դիմել Զանգեզուրի ապստամբներին, կարգալույծ անել Ատրպատականի թեմի առաջնորդ Ներսես արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգյանին և այլն (**Վավերագրեր..., 1996**):

Եկեղեցուն տնտեսապես հարվածելու լավ առիթ ծառայեց 1921-1922 թթ. Խորհրդային Ռուսաստանի տարածքում սկսված սովը:

Համառուսաստանյան ԿԳԿ-ն 1922 թ. փետրվարի 23-ին ընդունեց եկեղեցական գույքի առգրավման մասին դեկրետը: Եկեղեցիներում, վանքերում և կրոնական այլ վայրերում գտնվող ոսկյա և արծաթյա թանկարժեք առարկաները առգարվելու էին և հանձնվելու սովյալներին օգնելու Կենտրոնական հանձնաժողովին (**Диривянкина М., 2023**):

Եկեղեցու գույքը բռնագրավելու մասին ՀամԿԳԿ-ի 1922 թ. փետրվարի 23-ի դեկրետը ուղարկեց նաև Խորհրդային Հայաստան: ՀԿ(Բ)Կ ղեկավարությունը, Անդրերկրկոմից ստացավ սույն որոշումը, համաձայն որի՝ պետք է ստեղծվեին գաղտնի հանձնաժողովներ, որոնք առգրավելու էին եկեղեցական թանկարժեք իրերը, իսկ սովյալներին կից ստեղծված պաշտոնական հանձնաժողովները

դրանք հանձնելու էին հասցեատիրոջը, ինչպես նաև՝ բանակցելու էին հավատացյալ համայնքի հետ (**ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 49, թ. 10**):

1922 թ. ապրիլի 8-ին ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը, լսելով «Անդրերկրկոմի շրջաբերական նամակը եկեղեցական հաստատությունների գրավման մասին» հարցը, որոշեց, որ ՀՍԽՀ-ում այն չի կարող կիրառվել, քանզի 1) Խորհրդային Հայստանում եկեղեցական թանկարժեք իրերի քանակը խիստ սահմանափակ էր և դրանց առգրավումը նկատելի օգուտ չէր տա սովյալներին, 2) միակ ունևորը Էջմիածնի վանքն էր, որի հարստությունների պատերազմի ժամանակ, անվտանգության նկատառումներից ելնելով, տարվել էին Մոսկվա և գտնվում էին Խորհրդային իշխանության տրամադրության տակ, 3) թանկարժեք իրեր չունեին նաև ՀՍԽՀ-ում գործող ռուս ուղղափառ եկեղեցին, 4) խիստ սահմանափակ քանակի թանկարժեք իրերի առգրավումը քաղաքականապես կվնասեր ՀԿ(Բ)Կ-ին (**ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 49, թ. 67**):

ՀԱԵ-ն էլ, ռուս ուղղափառ եկեղեցու նման չէր պատրաստվում դիտորդի դերում հանդես գալ հակակրոնական քաղաքականության ժամանակ. Վեհափառ Կաթողիկոսը եկեղեցուն ուղղված իր կոնդակով (1922 թ.) դատապարտեց Էջմիածինը «քանդող» Խորհրդային իշխանության քաղաքականությունը (**Ստեփանյանց Ս., 1994**):

ՀՍԽՀ իշխանությունների ու ՀԱԵ ներկայացուցիչների բանակցություններից հետո, այնուամենայնիվ, Խորհրդային իշխանությունները 1921-1922 թթ. վերադարձրեցին ՀԱԵ-ից բռնագրավված գույքի մի մասը՝ երկու ջրաղաց, գինետուն, Վաղարշապատի վանքապատկան բոլոր այգիները և այլն (**Վավերագրեր..., 1996**):

Գույքի վերադարձման փաստով, թվում էր, թե սկսվում են բարելավվել եկեղեցի-իշխանություններ փոխհարաբերությունները, սակայն, Հայկոմկուսը հետ չէր կանգնում իր նպատակից՝ սնանկացնելով և ներսից քայքայելով եկեղեցին՝ այն դարձնել հպատակ կառույց: Հոդվածի ծավալային սահմանափակվածությունը թույլ չի տալիս ընթերցողին ներկայացնել ՀՍԽՀ իշխանություն-ՀԱԵ

փոխհարաբերությունների ամփոփ նկարագիրը, սակայն, սույն հոդվածով ներկայացրեցինք այդ փոխհարաբերությունների առաջին քայլերը: Դրանց հետագա զարգացումը կներկայացնենք այլ հրապարակումներում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Խորհրդային իշխանությունների առաջին տարիներին Հայ Առաքելական Եկեղեցու և Ռուս ուղղափառ Եկեղեցու նկատմամբ կիրառվել են համապարփակ հակակրոնական միջոցառումներ, որոնք նպատակ ունեին խարխլելու Եկեղեցու սոցիալական և տնտեսական դիրքերը, սահմանափակելու նրա ազդեցությունը և քայքայելու հոգևորականության դերակատարությունը: Այս քաղաքականությունը հստակ արտացոլում էր խորհրդային վարչակարգի վերաբերմունքը Եկեղեցուն՝ որպես հին կարգի մաս: Սակայն, Խորհրդային Հայաստանում այս գործընթացները իրենց տեղական առանձնահատկություններն ունեին, որոնք կապված էին հատկապես Հայ Առաքելական Եկեղեցու՝ ազգային մշակութային ու հոգևոր կենտրոնի առանձնահատկության հետ:

ՀԿ(Բ)Կ-ն, որպես ՌԿ(Բ)Կ մաս կազմող կառույց, կրկնում էր նրա քաղաքականությունը, բայց միաժամանակ փորձում էր հարմարեցնել այն տեղական պայմաններին՝ պահպանելով որոշակի պայմանավորվածություններ Եկեղեցու հետ: Թեև սկզբնական շրջանում Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները խստորեն սահմանափակեցին Եկեղեցու տնտեսական կարողությունները, 1921-1922 թվականներին տեղի ունեցան նաև որոշակի զիջումներ՝ բռնագրավված գույքի մի մասի վերադարձի տեսքով: Այս հանգամանքը մատնանշում է այն տարբերությունը, որ, այնուամենայնիվ, առկա էր Խորհրդային Հայաստանի ու Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանությունների կողմից վարվող քաղաքականություններում:

Համեմատաբար մեղմ քաղաքականությունը սակայն չէր նշանակում Եկեղեցու լիակատար ազատություն: Հասարակական ու քաղաքական միջավայրի պահանջներով, Եկեղեցին մնում էր վերահսկողության ներքո, և փոխհարաբերությունները իշխանությունների հետ շարունակվում էին լարված

լինել: Ներկայացրած հոդվածում ընդգծվում է, որ խորհրդային իշխանությունների և Հայ Առաքելական Եկեղեցու փոխհարաբերությունները բազմաշերտ էին, և դրանց հետագա ուսումնասիրությունն անհրաժեշտ է՝ հասկանալու համար ՀՍԽՀ հասարակության սոցիալ-քաղաքական ու մշակութային պատմության զարգացումները, ինչպես նաև՝ եկեղեցու դիրքը նոր իշխանությունների պայմաններում:

Համառոտագրություններ

ՀԱԱ – Հայաստանի ազգային արխիվ

Abbreviations

NAA - National Archives of Armenia

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Վավերագրեր հայ եկեղեցու պատմության (1996)**, Խորեն Ա Մուրադբեկյան կաթողիկոս ամենայն հայոց (հոգևոր գործունեությունը 1901-1938 թթ.), գիրք Բ, կազմ. Ս. Բեհրության, Երևան, Երևանի համալսարանի տպարան:
2. **Հակոբյան Ա. (2014)**, ՀՍԽՀ 1921թ. ներքաղաքական կյանքի պատմության հիմնահարցերը հայ պատմագրության մեջ, Երևան, «Հայկարի» հրատ.:
3. **ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու (1921)**, պրակ I (1920 թ. նոյեմբերի 29-1921 թ. փետրվարի 18), Էջմիածին:
4. **Ստեփանյանց Ս. (1994)**, Հայ առաքելական եկեղեցին ստալինյան բռնապետության օրոք, Երևան, «Ապոլոն» հրատ.:
5. **Декреты Советской власти. Т. 1.** /Институт Марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Ин-т истории СССР АН СССР. - Москва: Политиздат, 1957. С. 17, 39, 211, 237, 247.
6. **Диривянкина М. (2023)**, Большевики и Русская Православная Церковь в начале 1920-х гг.: принципы взаимоотношений, «Хризостом: научно-

просветительский журнал Екатеринодарской духовной семинарии», N 3 (7), с. 59-67:

7. **Кашеваров А. (1995)**, Государство и церковь: Из истории взаимоотношений Советской власти и Русской православной церкви, 1917–1945 гг., СПб., «Санкт-Петербургский государственный технологический институт».
8. **Ленин В. (1967)**, Полное собрание сочинений, Том 17, Москва, «Политическая литература».
9. **Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства (1918)**, Москва, «Госиздат», № 18, с. 272–273:
10. ՀԱՍ, ֆ. 116, ց. 3, գ. 4, թ. 45:
11. ՀԱՍ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 242, թ. 11:
12. ՀԱՍ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 49, թ. 10:
13. ՀԱՍ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 49, թ. 67:

REFERENCES

1. **Vaveragrer hay ekeghecow patmowt'yan /Documents on the History of the Armenian Church/ (1996)**, Book B: Catholicos of All Armenians Khoren I Muradbekyan (His Spiritual Activity, 1901–1938), comp. S. Behbutyan, Yerevan, Yerevan University Press.
2. **Hakobyan A. (2014)**, HSSH 1921 t. nerk'aghak'akan kyanqi patmut'yan himnaharcerë hay patmagroghut'yan mej /*Fundamental Issues of the History of Domestic Politics in Soviet Armenia in 1921 in Armenian Historiography*/, Yerevan, “Haykarli”.
3. **HSKKh Dekretneri yev Hramanneri Zhoghovatsu /Collection of Decrees and Orders of the Armenian SSR/ (1921)**, Part I (November 29, 1920 – February 18, 1921, Ejmiatsin.

4. **Stepanyants S. (1994), Hay Arak'elakan Ekeghetsin Stalinian Brnpatutyan Orogh** /The Armenian Apostolic Church under Stalin's Dictatorship/, Yerevan, "Apollon".
5. **Dekrety Sovetskoy vlasti /Decrees of the Soviet Government/**. Vol. 1. / Institute of Marxism–Leninism under the CPSU Central Committee; Institute of the History of the USSR, Academy of Sciences of the USSR. — Moscow: Politizdat, 1957. pp. 17, 39, 211, 237, 247.
6. **Dirivyankina M. (2023), Bolsheviki i Russkaya Pravoslavnaya Tserkov' v Nachale 1920-kh gg.: Printsipy Vzaimootnosheniy** /The Bolsheviks and the Russian Orthodox Church in the Early 1920s: Principles of Relations/, "Khrizostom: Naučno-Prosvetitel'skiy Zhurnal Ekaterinodarskoy Dukhovnoy Seminarii", No. 3 (7), pp. 59-67.
7. **Kashevarov A. (1995), Gosudarstvo i Tserkov': Iz Istorii Vzaimootnosheniy Sovetskoy Vlasti i Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi, 1917–1945 gg.** /State and Church: From the History of Relations between Soviet Power and the Russian Orthodox Church, 1917–1945/, St. Petersburg, "Saint Petersburg State Technological Institute".
8. **Lenin V. (1967), Polnoye Sobranie Sochineniy** /Complete Works, Vol. 17/, Moscow, "Politicheskaya Literatura".
9. **Sobranie Uzakoneniy i Rasporyazheniy Raboche-Krest'yanskogo Pravitel'stva** (Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government) **(1918)**, Moscow, "Gosizdat", No. 18, pp. 272–273.
10. **NAA**, f. 116, inv. 3, d. 4, l. 45
11. **NAA**, f. 57, inv. 2, d. 242, l. 11.
12. **NAA**, f. 1, inv. 2, d. 49, l. 10.
13. **NAA**, f. 1, inv. 2, d. 49, l. 67.

Armen Badalyan**The first steps of Soviet power's struggle against the Armenian Apostolic Church****Conclusion**

Keywords and expressions: *Soviet Russia, Soviet Armenia, anti-religious struggle, policy replication, property confiscation, early 1920s.*

In the early years of Soviet power, comprehensive anti-religious measures were taken against both the Armenian Apostolic Church and the Russian Orthodox Church. These measures aimed to undermine the Church's social and economic standing, limit its influence, and dismantle the role of the clergy. This policy clearly reflected the Soviet regime's stance toward the Church as part of the old order and former social classes.

However, in Soviet Armenia, these processes had local specificities related to the Armenian Apostolic Church's unique role as a national cultural and spiritual center. The Armenian Communist Party, as part of the Russian Communist Party (Bolsheviks), replicated its general policy but simultaneously attempted to adapt it to local conditions, maintaining certain agreements with the Church.

Although the economic capacities of the Church were strictly limited in the beginning, in 1921–1922 some concessions followed, including partial restitution of confiscated property. This indicates a notable difference in the policies of the authorities in Soviet Armenia compared to Soviet Russia.

Nevertheless, a relatively softer approach did not imply complete freedom for the Church. It remained under control, and its relations with the authorities continued to be tense. The article emphasizes the multilayered nature of the relationship between the Soviet authorities and the Armenian Apostolic Church, and highlights the need for further research to better understand the socio-political and cultural developments of Soviet Armenia and the Church's role under the new regime.

Армен Бадалян**Первые шаги борьбы советской власти против****Армянской Апостольской Церкви****Заключение**

Ключевые слова и выражения: Советская Россия, Советская Армения, антирелигиозная борьба, копирование политики, изъятие имущества, начало 1920-х годов.

В первые годы советской власти против Армянской Апостольской Церкви и Русской православной церкви были применены комплексные антирелигиозные меры, направленные на подрыв их социального и экономического положения, ограничение влияния и разрушение роли духовенства. Эта политика ясно отражала отношение советского режима к церкви как части старого порядка и прежних классов.

Однако в Советской Армении эти процессы носили локальные особенности, связанные с тем, что Армянская Апостольская Церковь традиционно выполняла роль национального духовного и культурного центра. Армянская компартия, являясь частью РКП(б), повторяла её общую линию, но одновременно старалась адаптировать её к местным условиям, иногда вступая в определённые договорённости с Церковью.

Несмотря на резкое ограничение имущественных возможностей церкви в начальный период, в 1921–1922 годах последовали некоторые уступки — часть конфискованного имущества была возвращена. Этот факт подчёркивает различия между политикой властей Советской Армении и Советской России.

Тем не менее, относительно мягкая линия не означала полной свободы для церкви. Она продолжала оставаться под контролем, а отношения с властями оставались напряжёнными. Представленная статья подчёркивает многослойный характер взаимоотношений между советской властью и Армянской Апостольской Церковью, и необходимость дальнейших исследований для понимания социально-политических и культурных процессов в обществе Советской Армении, а также роли церкви в условиях новой власти.

Արմեն Բադալյան – ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Խորհրդային Հայաստան 1920-190 թթ., Հայկաոմկուսի քաղաքականությունը պետաիրավական և գաղափարախոսական ոլորտներում 1920-1990 թթ., Հակոմկուսի ներքաղաքական գործընթացները 1920-1990 թթ.:

armbad@mail.ru

Армен Бадалян - научный сотрудник Института истории НАН РА. Научные интересы: Советская Армения в 1920–1990 гг., политика Коммунистической партии Армении в государственно-правовой и идеологической сферах (1920–1990 гг.), внутриполитические процессы в Коммунистической партии Армении (1920–1990 гг.).

armbad@mail.ru

Armen Badalyan - Is a research fellow at the Institute of History of the National Academy of Sciences of Armenia - Research interests include Soviet Armenia (1920–1990), the policy of the Communist Party of Armenia in the fields of state law and ideology (1920–1990), and domestic political processes within the Communist Party of Armenia (1920–1990). armbad@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 7.09.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 20.09.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 30.12.2025թ.